

Τονισμός και προσωδία

Ο τονισμός της αρχαίας Ελληνικής ήταν *μουσικός* (pitch). Οι τονιζόμενες συλλαβές διέφεραν από τις άτονες στο ύψος και όχι στην ένταση της φωνής, όπως συμβαίνει στον *δυναμικό* τονισμό (stress) που χαρακτηρίζει τη Νέα Ελληνική. Πλήθος αρχαίων μαρτυριών αλλά και η ίδια η ονομασία *τόνος* ή *προσωδία* δείχνουν ότι ο τονισμός της αρχαίας συνδεόταν με μουσικές έννοιες. Ο όρος *προσωδία* λ.χ. χρησιμοποιήθηκε για τον τόνο, γιατί «*προσάδεται ταῖς συλλαβαῖς*» (γραμματικός ΔΙΟΜΗΔΗΣ, 4^{ος} μ.Χ. αι.), εξού και η λατινική ονομασία *ac-centus* «προσ-ωδία» (*ac-cino < ad-cano*). Ο ΠΛΑΤΩΝ μιλάει για *ὀξεῖαν* και *βαρεῖαν χορδὴν* ή *τάσιν*, όρους ειλημμένους από τη μουσική, όπως και η ίδια η λέξη *τόνος* (< *τείνω*, ενν. τη χορδή). Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ αναφέρεται επίσης στην *ὀξεῖαν* και *βαρεῖαν προσωδίαν*. Η τονιζόμενη συλλαβή στην αρχαία εκφωνείται με υψηλότερο ή χαμηλότερο ύψος της φωνής, σε υψηλότερη ή χαμηλότερη κλίμακα.

Ὡς τον 2ο μ.Χ. αι. και οπωσδήποτε ως τον 5ο μ.Χ. αι. –όποτε εμφανίζονται οι διαφορετικοί ρυθμοί επικοί εξάμετροι του ΝΟΝΝΟΥ (ήδη τον 4^ο μ.Χ. αι. έχουμε ύμνους του Γρηγορίου του ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ βασισμένους σε τονικά μέτρα)– έχει συντελεσθεί η μετατροπή του τονισμού από μουσικό σε δυναμικό, σε μια μορφή τονισμού δηλ. όπου η τονισμένη συλλαβή προφέρεται πιο δυνατά (και όχι πιο ψηλά) από την άτονη συλλαβή.

Ο τονισμός της αρχαίας, μουσικός όπως ήταν, συνδεόταν άμεσα με τη μετρική κατάσταση των συλλαβών, με τη διάκριση δηλ. των φωνηέντων σε μακρά και βραχεία. Έτσι νοείται η άρρηκτη σχέση τόνου και προσωδίας. *Οξύς τόνος* (*οξεία*, *accentus acutus*) σήμαινε την έξαρση (σε ύψος) της φωνής κατά την προφορά της οξυτονούμενης συλλαβής. Σήμαινε ακόμη πως η συλλαβή που έφερε τον οξύ τόνο είχε –χονδρικά– διάρκεια ενός χρόνου (ήταν δηλ. βραχεία) ή, εφόσον είχε διάρκεια δύο χρόνων (φύσει μακρά), ότι η έξαρση της φωνής γινόταν στον β' χρόνο:

καλός *κήπου* (= /keérō/)

Αν ο οξύς τόνος συνιστούσε άρση, ανέβασμα της φωνής, ο *βαρύς τόνος* (*βαρεία*, *acceptus gravis*) αποτελούσε πτώση, κατέβασμα της φωνής ή απουσία οξέος τόνου. Έτσι και η *ὀξυβάρεια*, η γνωστή *περισπωμένη*, συνιστούσε σύνθετο τόνο από ανέβασμα (οξεία) και κατέβασμα (βαρεία) της φωνής σε συλλαβή αποτελούμενη από δύο χρόνους:

μήλον (= /mélōn/) *βήμα* (= /béēma/)

Η σχέση προσωδίας και τονισμού στην αρχαία φαίνεται ακόμη από το ότι οι νόμοι που ρυθμίζουν τον τονισμό είναι προσωδιακής εξαρτήσεως. Συγκεκριμένα, ο κύριος νόμος του αρχαίου ελληνικού τονισμού, ο γνωστός ως «τρισυλλαβικός νόμος», καλείται και «νόμος της τριχρονίας», γιατί στην πραγματικότητα προβλέπει πως ο τόπος στις λέξεις της Ελληνικής δεν μπορεί να τίθεται πέρα των τριών χρόνων. Αλλιώς, το μεγαλύτερο επιτρεπόμενο όριο ατόνων συλλαβών στην Ελληνική είναι διάρκειας τριών χρόνων:

πρό-σω-πον ἄν-θρω-πος πα-ρα-γί-γνε-σθε

Αν η μορφολογική δομή (κλίση) της λέξεως δημιουργήσει τέσσερις άτονους χρόνους, τότε ο τόπος κινείται αυτομάτως στην παραλήγουσα (πρόκειται για τον γνωστό τονικό περιορισμό της «μακράς λήγουσας», που δεν επιτρέπει να τονίζεται η προπαραλήγουσα, δεν επιτρέπει δηλ. να υπάρξει σχήμα τεσσάρων ατόνων χρόνων):

προ-σώ-που ἄν-θρώ-πων πα-ρα-γε-νέ-σθων

Γνωστοί επίσης τονικοί νόμοι τής αρχαίας Ελληνικής, όπως ο «δακτυλικός νόμος» τού WHEELER ή ο νόμος τού VENDRYES, είναι καθαρώς μετρικής εξαρτήσεως. Σύμφωνα με τον νόμο τού WHEELER, στα ονόματα όπου οι τρεις τελευταίες συλλαβές αποτελούσαν μετρικό δάκτυλο –*πατρασί (πβ. πατρός, πατρί), *ποικιλός (πβ. αρχ. ινδ. *recalás*), *αἰπολός (πβ. *αἰγοβοσκός*), *εἰρημένος (πβ. *Δεξαμενή*, *Ὀρχομενός*)– ο τόνος μετακινήθηκε από τη λήγουσα στην παραλήγουσα (*πατρασί > πατράσι, *ποικιλός > ποικίλος, *αἰπολός > αἰπόλος, *εἰρημένος > εἰρημένος). Ἦτοι: - ◡ - → - ◡ - . Κατά δε τον νόμο τού VENDRYES, ονόματα των οποίων οι τρεις τελευταίες συλλαβές σχημάτιζαν αμφίβραχυ (◡ - ◡) μετακίνησαν στη νεότερη αττική διάλεκτο τον τόνο από τη δεύτερη στην τρίτη συλλαβή: ἐρῆμος > ἔρημος, τροπαῖον > τρόπαιον, ἔτοιμος > ἔτοιμος (αλλά ἀρχαῖος, ἀνδρεῖος, σημείον, γιατί αυτά δεν αποτελούσαν αμφίβραχυ). Ἦτοι: ◡ - ◡ → ◡ - ◡

Η στενή σχέση προσωδίας και τονισμού (μεταξύ διάρκειας, τύπου και ποιότητας εκφωνήσεως τής συλλαβής και υφής τού τόνου) ήταν φυσικό να καθορίσουν και κοινή τύχη στην εξέλιξή τους. Η βαθμιαία υποχώρηση τής φωνολογικής διακρίσεως μεταξύ μακρών και βραχέων φωνηέντων, που αρχίζει ήδη από τον 3ο π.Χ. αι. και ολοκληρώνεται στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, ήταν επόμενο να κλονίσει και το σύστημα τού τονισμού, που στηριζόταν, κατά πολύ, στην προσωδιακή διάκριση. Ἐτσι με την ἄρση τής προσωδίας η Ελληνική εισέρχεται και σε διαφορετικό τύπο τονισμού, στον δυναμικό τονισμό. Ἐκτοτε, τα μεν φωνήεντα τής Ελληνικής είναι, από πλευράς ποσότητας/διάρκειας, *ισόχρονα* (δεν υπάρχουν μακρά και βραχέα φωνήεντα, πλην μιας ελάχιστα αυξημένης διάρκειας που επιφέρει φωνητικά η ύπαρξη τόνου στο φωνήεν), ο δε τονισμός της στηρίζεται στην αντίθεση ισχυρής και ασθενούς εντάσεως τής φωνής στο τονούμενο και άτονο φωνήεν αντιστοίχως. Είναι βέβαιο από φωνητικής πλευράς ότι με την κατάργηση τής προσωδίας και τη μεταβολή τού τονισμού η ελληνική γλώσσα ως προφορά (άρα και ως άκουσμα) άλλαξε ριζικά, η δε μεταβολή αυτή είναι χαρακτηριστικό δημιούργημα των χρόνων τής Κοινής.